

ιδέα τοῦ Θεοῦ μαζί, τοῦ παντέλειου ὄντος καὶ μὲ τὴν ἰδέα τῆς Ἐκτάσεως, μὲ ὅλες τὶς μαθηματικὲς καὶ φυσικὲς ἀλήθειες, πού πηγάζουν λογικὰ ἀπὸ αὐτήν. Τὴν ἰδέα αὐτὴ δὲν τὴν ἐφτιάσαμε ἡμεῖς, ἐπομένως ἔρχεται ἀπὸ τὸ Θεό, ἦταν στὴ διάνοια τοῦ Θεοῦ πρὶν νὰ ἔρθῃ στὴ δική μας. Ἀκολουθῶντας τὸν Πλωτῖνο ὁ Μαλμπράνς ὀνομάζει τὴν ἰδέα αὐτὴ **Νοητὴ Ἐκταση**. Εἶναι τὸ ἀρχέτυπο τοῦ ὑλικοῦ μας κόσμου. Αὐτὸ δὲ ἀληθεύει γιὰ ὅλες τὶς ἄλλες σαφεῖς καὶ καθορισμένες ἰδέες. Ἐχουν, ὅπως διδάσκει ὁ Πλατωνισμός, θεϊκὴ προέλευση.

Μὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμε ὅτι τὶς ἰδέες πού περιέχει κάθε μιὰ ψυχὴ τὶς ἔβαλε μέσα τῆς ὁ Δημιουργὸς κατὰ τὴ γέννησή της. Βέβαια ὁ νόμος τῆς οἰκονομίας αὐτὸ δὲν τὸ ἐπιτρέπει. Εἶναι ἀπλούστερο καὶ εὐκολώτερο νὰ ὑποθέσωμε ὅτι μόνο οἱ θεῖες ἀρχέτυπες ἰδέες ὑπάρχουν καὶ ὅτι τὶς ἀντιλαμβανόμαστε ἐπικοινωνῶντας μυστηριακὰ μὲ τὴ θεία συνείδηση, ὅτι μὲ λίγα λόγια δηλαδή, βλέπομε ὅλα τὰ πράγματα μέσα στὸ Θεό. Καὶ γιὰ νὰ κατορθώσωμε αὐτὴ τὴ θέα, πρέπει καθὼς λέει ὁ Ἀπόστολος, νὰ ζοῦμε, νὰ κινούμαστε καὶ νὰ εἴμαστε μέσα στὸ Θεό. Ὅπως θὰ ἔλεγε ἓνας μαθηματικός, ὁ Θεὸς πρέπει νὰ εἶναι ὁ **γεωμετρικὸς τόπος**, ἢ θέση τῶν ψυχῶν.

Ἐπάρχει κάτι τὸ μεγαλειῶδες βέβαια στὴ θεωρία αὐτὴ, ἢ ὁποῖα ὅμως ἔχει τὸ μειονέκτημα κατὰ τὴν ὀρθόδοξη γνώμη νὰ ὀδηγῆ λογικὰ στὸν Πανθεϊσμό — πού μισεῖ ὁ Μαλμπράνς — τοῦ μεγαλύτερου σύγχρονου του Σπινόζα.

Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ὅτι ἡ πολὺ παρόμοια φιλοσοφία τῆς **Αἰωνίας Συνειδήσεως**, πού ὑποστηρίχτηκε ἀπὸ τὸ συμπατριώτη μας Τ. Γκρήν, ἀποδείχτηκε ἀπὸ τὴν κριτικὴ τοῦ Ἐρ. Σίντκβικ ὅτι ἀπόκλειε τὴν προσωπικότητα τοῦ Θεοῦ.

Ο ΣΠΙΝΟΖΑ

Μὲ τὸ φιλόσοφο πού ἀνάφερα πρὸ ὀλίγου πλησιάζομε, γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Νεωτέρα Ἱστορία, μιὰ φυσιογνωμία, πού θυμίζει μὲ τὴν ἰσορροπία τῆς διανοητικῆς τῆς καὶ ἠθικῆς ὑπεροχῆς τὶς ἠρωϊκότερες μορφές τῆς Ἑλληνικῆς σκέψης.

Ὁ Τζιορτάνο Μπροῦνο μπορούμε ἀλήθεια νὰ διακηρύξωμε ὅπως ὁ Lucan ἢ ὁ Cranmer, ὅτι «μὲ τὸ θάνατό του ἐπιδοκίμασε τὸ μαρτύριό του στὴ Ρώμη» ἐνῶ πάλι ἡ ὑποταγὴ του στὴ Βενετία ἀντιτίθεται σ' αὐτό. Κι ἂν δὲν ὑπάρχει τίποτα τὸ πραγματικὰ ἐπιλήψιμο στὴ σταδιοδρομία του ὡς περιπλανώμενου δασκάλου, δὲν ὑπάρχει ἐπίσης τίποτα ποῦ ν' ἀξίζει ἰδιαίτερο σεβασμό. Βέβαια γιὰ νὰ ἐξηγήσωμε τὴ διαφορὰ τοῦ χαρακτήρα, μπορούμε νὰ ἐπικαλεστοῦμε τὴ διαφορὰ τοῦ περιβάλλοντος καὶ τὴν κληρονομικότητα. Καὶ στὴ φιλοσοφία ἢ μελέτη γιὰ τὴν ἀποφασιστικὴ ἐπίδραση, ποῦ ἔχουν τέτοιοι παράγοντες πρώτη φορὰ βρεῖται τὴν πρέπουσα ἀναγνώριση. Σύμφωνα ὅμως μὲ τὴν ἴδια ἀρχὴ οἱ ἠθικὲς κρίσεις μας καθορίζονται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων.

Ὁ Μπαρούχ νιὲ Σπινόζα (1632—1677) γεννήθηκε στὸ Ἀμστελόδαμο καὶ ἀνῆκε σὲ οἰκογένεια Πορτογάλων Ἰουδαίων ἐξόριστη γιὰ τὴ θρησκεία της, μέσα στὴν ὁποία ἀνατράφηκε κι ὁ ἴδιος. Μόλις ὅμως ἐνηλικιώθηκε, ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴ Συναγωγὴ προτιμῶντας νὰ συμμετέχη σὲ θρησκευτικὲς τελετὲς ὀρισμένων ἐλευθεροφρόνων χριστιανικῶν αἱρέσεων. Ἀνετέθη σὲ σπιούνους νὰ παρακολουθοῦν καὶ νὰ καταγγέλλουν τὶς συνομιλίαι του, οἱ ὁποῖες γρήγορα ἔδωκαν ἀποδείξεις γιὰ τὶς ἀρκετὰ ἑτερόδοξες πεποιθήσεις ποῦ εἶχε. Ὡς συνέπεια ἐξεδόθη ἐναντίου του ἀφορισμός, ἡ ἱστορία ὅμως ὅτι ἓνας ἀπεσταλμένος τῆς Συναγωγῆς ἀποπειράθηκε νὰ τὸν δολοφονήσῃ, ἀποδείχτηκε ἀπὸ νεώτερες ἔρευνες ὅτι δὲν εἶναι ἀληθινὴ. Ἀφοῦ ἀντιστάθηκε μὲ ἐπιτυχία στὶς ἀξιώσεις τῆς ἀδελφῆς του καὶ τοῦ γαμβροῦ του, ποῦ γύρευαν νὰ τὸν ἀποξενώσουν ὡς ἀτοστάτη ἀπὸ τὸ μερίδιο τῆς πατρικῆς κληρονομίας, ὁ Σπινόζα παραχώρησε τὴ διεκδικούμενη περιουσία, ἀπὸ τότε ὅμως ἔκοψε κάθε δεσμὸ μὲ τὴν οἰκογένειά του. Ἀργότερα ἀρνήθηκε μιὰ προσφορὰ ἀπὸ 2000 φλωρίνια, ποῦ τοῦ ἔκανε ἓνας πλούσιος φίλος καὶ θαυμαστής του ὁ Simon de Vries, καθὼς καὶ μιὰ πρόταση τοῦ ἴδιου φίλου, νὰ τοῦ ἀφήσῃ ὅλη του τὴν περιουσία, ἐπιμένοντας ὅτι ἔπρεπε νὰ μεταβιβαστῇ στὸ νόμιμο κληρονόμο, τὸν ἀδελφὸ τοῦ Σιμὸν Ἰσαάκ.

Ὁ τελευταῖος μετὰ τὴν εὐνοϊκὴν τακτοποίησιν, θέλησε νὰ δώσῃ στὸ Σπινόζα ἐτήσια ἐπιχορήγησιν ἀπὸ 500 φλωρίνια, ὃ φιλόσοφος ὅμως δὲ δέχτηκε παρὰ μόνον 300. Ἡ μόνη τοῦ σπατάλη ἦταν τὰ βιβλία, ἐνῶ γιὰ τὶς ὑλικὰς ἀνάγκας τοῦ κέρδιζε ὅσα τοῦ χρειάζονταν γυαλίζοντας φακούς καὶ εἶχε ἀποκτήσει μιὰ θαυμαστὴ εἰδικότητα ἐπὶ τὴν τέχνην αὐτήν. Ἦταν ὅμως ἀνθυγιεινὴ ἀπασχόλησις καὶ ἴσως νὰ συνετέλεσε στὸν ἀπὸ φθίσει θάνατόν του.

Ἡ δημοκρατία συνδεόταν τότε καὶ γιὰ πολὺ καιρὸν κατόπιν περισσότερο μὲ τὸ φανατισμὸν καὶ τὴν ἀδιαλλαξίαν παρὰ μὲ τὴν ἐλευθερίαν τῆς σκέψεως ἐπὶ τῆς θρησκείας. Τὸ φιλελεύθερον Ὁλλανδικὸν πολιτικὸν κόμμα ἦταν τὸ ἀριστοκρατικόν.

Ὁ Σπινόζα συμπαθοῦσε τὸν ἀρχηγὸν τοῦ Τζὼν ντὲ Βίτ καὶ ἔχυσε πικρὰ δάκρυα κατὰ τὸ φόνον τοῦ μεγάλου ἐκείνου πολιτικοῦ. Μόνον οἱ ἔντονες παρατηρήσεις τῶν φίλων του, ποὺ ἤξεραν πόσο θὰ κινδύνευε ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐνέργεια, τὸν ἐμπόδισαν νὰ τοιχοκολλήσῃ τοὺς δρόμους τῆς Χάγης ὅπου ἔμενε τότε, μιὰ προκήρυξιν, ποὺ κατηγοροῦσε τὸ ἔξαλλο πλῆθος γιὰ τὸ ἔγκλημά του.

Τὸ 1673 ὁ φωτισμένος διοικητὴς τοῦ Παλατινάτου, ἀδελφὸς τῆς πριγκήπισσας Ἐλισάβετ τοῦ Ντεκάρτ, πρόσφερε στὸ Σπινόζα μιὰ καθηγητικὴν ἔδραν ἐπὶ τῆς Heidelberg, μὲ πλήρη ἐλευθερίαν νὰ διδάσκῃ τὸ φιλοσοφικὸν τοῦ σύστημα. Ὁ ἐρημίτης ὅμως πανθειστὴς εἶχε τὴν μεγάλην φρονιμάδα νὰ μὴ τὴν δεχθῆ. Καὶ σήμερον ἀκόμη διδασκαλία σὰν τὴν δικήν του δὲ θὰ ἦταν εὐκόλως ἀνεκτὴ ἐπὶ Βερολίνο, ἐπὶ Cambridge ἢ ἐπὶ Edinburgh. Ἐχομε μάλιστα λόγους νὰ πιστεύωμε ὅτι καὶ ἐπὶ τὴν ἐλευθερόφρονον Ὁλλανδίαν, μόνον ὁ πρόωρος θάνατός του τὸν ἔσωσε ἀπὸ μιὰ δίωξιν ἐπὶ βλασφημίαν καὶ τὸ μεγάλο ἔργον του τὰ *Ἠθικά*, δὲ θὰ ἦταν ἀκίνδυνον γι' αὐτόν, ἂν δημοσιευόταν ἐνόσω ζοῦσε. Κυκλοφόρησε ἀνώνυμα μέσα εἰς τὰ μεταθανάτια ἔργα του τὸ Νοέμβριον τοῦ 1677, χωρὶς νὰ σημειώνεται ἐπὶ τὸ ἐξώφυλλον οὔτε ὁ πραγματικὸς τύπος τῆς ἐκδόσεως.

Ὁ Σπινόζα γιὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ δὲν ἦταν λιγώτερον τολμηρὸς ὡς κριτικὸς τῆς Βίβλου, ὅσο ἦταν ὡς μεταφυσικὸς. Ἡ

περίφημη «Θεολογικο-πολιτική πραγματεία» του (Tractatus Theologico-Politicus) είχε ως αρχικό σκοπό να προασπίση την ελευθερία της επιστημονικής σκέψης από την επέμβαση της Ἐκκλησίας. Καὶ τὸν ἐπιδίωξε σύροντας μιὰ βαθειὰ γραμμὴ, πὺ χωρίζε τὴ δικαιοδοσίαν τῆς θρησκείας καὶ τῆς φιλοσοφίας.

*Ἔργο τῆς μιᾶς εἶναι νὰ μορφώνη τὸ χαρακτῆρα καὶ νὰ ἐξαγνίζη τὴν καρδιά, τῆς ἄλλης πάλι νὰ ὀδηγή καὶ νὰ καλλιεργῇ τὴ διάνοια. Ὄταν ἡ θρησκεία ἐπιχειρῇ νὰ διδάξη τὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, οἱ πραγματικοὶ σκοποὶ γιὰ τοὺς ὁποίους ὑπάρχει, ναυαγοῦν.

*Ὄταν ὁ θεολογικὸς δογματισμὸς παίρνη τὸν ἔλεγχο τῶν Ἐκκλησιῶν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροή του, ἀναπτύσσονται τὰ χειρότερα πάθη. Οἱ ἄνθρωποι ἀντὶ νὰ γίνουν ταπεινόφρονες καὶ εὐσπλαχνοὶ, γίνονται ταραξίες τῆς δημοσίας τάξεως, πλεονέκτες, ραδιοῦργοι καὶ ἀμείλικτοι διῶκτες. Οἱ ἀξιώσεις τῆς θεολογίας νὰ ὑπαγορεύη τὶς πνευματικὲς μας πεποιθήσεις δὲν εἶναι μόνο σκανδαλώδεις ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς ἀδικαιολόγητες. Στηρίζονται στὴν αὐθεντικότητά τῆς Βίβλου, ὅτι εἶναι ἀποκάλυψη τῆς Θείας Βουλῆσεως.

Μὰ τέτοια ὑπερφυσικὴ ἀποκάλυψη δὲ δόθηκε οὔτε μποροῦσε ποτὲ νὰ δοθῇ. Μιὰ παραβίαση τῆς φυσικῆς τάξεως ὅπως τὰ θαύματα, πὺ ἀναγράφονται στὴν Ἁγία Γραφή, εἶναι ἀδύνατη. Καὶ οἱ ἱστορίες πὺ τ' ἀναφέρουν ἔχουν ἐξευτελιστῆ ἀπὸ τὴν κριτικὴ, ἡ ὁποία ἀποδεικνύει ὅτι διάφορα βιβλία τῆς Παλ. Διαθήκης, δὲ γράφτηκαν ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς πὺ τὰ ὑπογράφουν, ἀλλὰ εἶναι πολὺ-μεταγενέστερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τους.

*Ὡς Ἑβραῖος καθηγητῆς, ὁ Σπινόζα συζητεῖ τὶς Ἰουδαϊκὲς Γραφὲς κάπως λεπτομερῶς, ἀποδεικνύοντας ἰδιαιτέρως ὅτι ἡ Πεντάτευχος ἐγίνε πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μωϋσῆ. Οἱ περιορισμένες του γνώσεις τῆς Ἑλληνικῆς εἶναι ἡ αἰτία, γιὰ τὴν ὁποία δὲν ἀσχολήθηκε καὶ μὲ τὴν Καινὴ Διαθήκη τόσον ἐκτενῶς.

*Υποδεικνύει ὅμως μερικὲς ἀντιφάσεις της, οἱ ὁποῖες καταρρίπτουν τὸ ἀλάθητο, πὺ ἰσχυρίζεται ὅτι ἔχει. Ταυτοχρόνως

ὁμως ὁμολογεῖ πέρα πέρα τὸν τέλειο χαρακτῆρα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸν παραδέχεται ὡς ἠθικὴ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Σπινόζα συμμεριζόταν σ' ὅλη της τὴν ἔκταση καὶ προχωροῦσε μάλιστα πρὸ πέρα τῆ φιλοδοξία τοῦ Ντεκάρτ, νὰ ἀνοικοδομήσῃ τὴ φιλοσοφία πάνω σὲ μαθηματικὲς βάσεις. Ἴσως νὰ εἶχε πάρει τὴν ἰδέα αὐτὴ ἀπὸ τὸ Γάλλο σοφό, ἡ ἀρχὴ της ὁμως πραγματικά, εἶναι πολὺ παλαιότερη καὶ πηγάζει ἀπὸ τὸν Πλάτωνα τὸν ἡγετικὸ νοῦ τῆς Ἀναγεννήσεως, ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξε τὸ μαντεῖο τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Μεσαίωνα. Τὸ ἰδεῶδες τοῦ Πλάτωνος λοιπὸν ἦταν νὰ φτιάσῃ μιὰ φιλοσοφία, πὺ νὰ ξεπερνᾷ τις ἀντιλήψεις — ἢ ὅπως τις ὀνομάζει, ὑποθέσεις — τῆς γεωμετρίας τόσο πολὺ, ὅσο οἱ ἀντιλήψεις ἐκεῖνες ξεπερνοῦν τις ἀποδείξεις τῆς γεωμετρίας. Αὐτὸ ἦταν ἐπίσης καὶ τὸ ἰδεῶδες τοῦ Σπινόζα. Ὁ Ντεκάρτ περιορίστηκε στὸ νὰ δεχτῆ ἀπὸ τὴν παράδοση τις *Υστατες Πραγματικότητες* του, Σκέψη, Ἐκταση, Θεός, χωρὶς ν' ἀποδεικνύῃ ὅτι κατ' ἀνάγκη πρέπει νὰ ὑπάρχουν. Διότι ἡ ἀπόδειξή του γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ ξεκινᾷ ἀπὸ μίαν ἰδέα μέσα στὸν ἀνθρώπινο νοῦ, ἐνῶ ἡ Σκέψη καὶ ἡ Ἐκταση δὲν συνάγονται ἀπὸ πουθενά.

Γιὰ νὰ ἐκτιμήσωμε τὸ ἔργο τοῦ Ἑβραίου φιλόσοφου, τοῦ ἐρημίτη ὄνειροπόλου, πὺ ἀνατράφηκε μέσα στὴ θρησκεία τοῦ Γεχωβά — ὄνομα πὺ κατὰ παράδοση, ἐρμηνεύεται ὡς ἡ ἀληθινὴ ἔκφραση τῆς ἀπόλυτης αὐθυπαρξίας — πρέπει νὰ καταλάβωμε ὅτι ξεκινᾷ ἀπὸ ἓνα ζήτημα βαθύτερο καὶ ἀπὸ τὴν Καρτεσιανὴ ἀμφιβολία, ρωτῶντας ὄχι, «Πῶς μπορῶ νὰ μάθω τί ὑπάρχει, ἀλλὰ—γιατί θὰ ὑπῆρχε κάτι; Καὶ ἡ ἀπάντηση χωρὶς σχολαστικὴ ὀρολογία εἶναι: Ἐπειδὴ εἶναι ἀκατανόητο τὸ νὰ μὴν ὑπάρχη τίποτα καὶ ἂν ὑπάρχη κάτι, θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχουν τὰ πάντα. Αὐτὸ τὸν κόσμο τῶν πραγμάτων, ὃ ὁποῖος πρέπει νὰ εἶναι ἐπίσης αἰώνιος, ὃ Σπινόζα τὸν ὀνομάζει Θεός.

Ἡ φιλοσοφία, ἡ θρησκεία — διότι εἶναι καὶ τὰ δυὸ — πὺ ταυτίζει τὸ Θεὸ μὲ τὴν ὀλότητα τῆς ζωῆς, ὑπῆρχε ἀπὸ πολλοῦ στὴν Ἑλλάδα καὶ καλλιεργήθηκε συστηματικὰ ἀπὸ τοὺς Στωϊκοὺς. Ἐγινε γνωστὴ κατὰ τὰ τελευταῖα διακόσια χρόνια μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Πανθεϊσμοῦ, πὺ εἶναι λέξη ἑλληνικὴ, ὄχι ὁμως καὶ

δημιούργημα τῶν Ἑλλήνων καὶ στὴν πραγματικότητα μεταγενέστερη ἀπὸ τὸ Σπινόζα.

Οἱ ἱστορικοὶ μιλοῦν πάντα γι' αὐτὸν ὡς πανθεϊστὴ καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ νομίζωμε, ὅτι θὰ εἶχε ἀντίρρηση γιὰ τὸ χαρακτηρισμό, ἂν ἦταν στὴν κυκλοφορία ὅταν ζοῦσε. Ὑπάρχουν ὅμως σπουδαῖα σημεῖα διαφορᾶς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ἐκείνων πού προηγήθηκαν, ἢ τὸν ἀκολούθησαν στὴν ἴδια φιλοσοφικὴ κατεύθυνση. Οἱ Στωϊκοὶ διέφεραν ἀπὸ αὐτὸν ὄντας ὑλιστές. Γι' αὐτοὺς ἡ πραγματικότητα καὶ ἡ σωματικότητα ἦταν ὄροι μετατρέπτοί. Φαίνεται πιθανό, ὅτι ὁ Χόμπς καὶ ὁ σύγχρονός του, ὁ ἄτομιστὴς Γκασέντι, ἦταν τῆς ἴδιας γνώμης ἂν καὶ δὲν τὸ ἐξεδήλωσαν ἀναλυτικά. Ὁ Ντεκάρτ ὅμως ἦταν φανατικὸς ἰδεαλιστὴς. Καὶ ὁ Σπινόζα ἀκολούθησε τὴν κατεύθυνση τοῦ δασκάλου ὡς τὸ σημεῖο, πού νὰ δώση στὴ Σκέψη ἴση τουλάχιστο πραγματικότητα ὅση εἶχε ἡ Ὑλη, τὴν ὁποία κι αὐτὸς ταύτιζε μὲ τὴν Ἔκταση. Εἶδαμε τι δυσκολίες δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὴ ριζοσπαστικὴ Καρτεσιανὴ ἀντίθεση, μεταξὺ τῆς Σκέψης καὶ τῆς Ἐκτασης ἢ — γιὰ νὰ τὶς ὀνομάσωμε μὲ τὰ πιὸ κοινὰ ὀνόματά τους, — τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος, ὅταν τὰ πάρωμε στὴ στενὴ τους σχέση, πού ἡ ἐμπειρία ἀποδεικνύει ὅτι μπορεῖ ν' ἀναπτυχθῆ μεταξὺ τους. Καὶ πῶς ἐπίσης ὁ Χέλιγξ καὶ ὁ Μαλμπράνς ὡδηγήθηκαν ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ πνεῦμα τῆς ἴδιας τῆς φιλοσοφίας σχεδόν, νὰ βυθίσουν τὶς δυὸ ξεχωριστὲς οὐσίεσ μέσα στὴν ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ πού ἀπορροφᾷ τὰ πάντα. Ἦταν λοιπὸν φανερό ὅτι ὁ Σπινόζα ἐλεύθερος ἀπὸ τὶς ὑποχρεώσεις τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, δὲν εἶχε παρὰ νὰ κάνῃ τὸ τελευταῖο βῆμα πού ἔμενε, γιὰ νὰ διαλύσῃ τὸ δυῖσμό τῆς Σκέψης καὶ τῆς Ἐκτασης μέσα στὴ *μονάδα τῆς θείας οὐσίας*.

Πράγματι ὁ ἔβραϊος φιλόσοφος τὸ κάνει, δηλώνοντας τολμηρὰ ὅτι ἡ Σκέψη καὶ ἡ Ἔκταση εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πράγμα —πράγμα, πού εἶναι ὁ Θεός, ἡ μόνη ἀληθινὴ πραγματικότητα καὶ πού ἐκεῖνες εἶναι ἀπλὲς ὄψεις του.

Ὡς ἐδῶ ἀπόκτησε πολλοὺς ὀπαδοὺς, πού μόχθησαν νὰ ἐναρμονίσουν τὴν ἀντίθεση ἐκείνων πού λέμε τώρα ὑποκείμενο καὶ ἀντικείμενο στὴ σύνθεση τοῦ *ένός*. Μὰ προχωρεῖ πιὸ πέρα,

ἀπλώνοντας τὴν ἔννοια τοῦ Θεοῦ — ἢ τοῦ Ἐξουσιώδη — σὲ σημεῖο, πού καμιά προηγούμενη θρησκεία ἢ φιλοσοφία δὲν ὄνειρεύτηκε πρὶν ἢ μετὰ τὴν ἐποχὴ του.

Ὁ Θεός, μᾶς λέει ὁ Σπινόζα, εἶναι «μια οὐσία πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄπειρα κατηγορήματα, ἀπὸ τὰ ὅποια τὸ καθένα ἐκφράζει τὴν ἀπόλυτη καὶ αἰώνια βαθύτερη οὐσία του». Μὰ ἀπὸ τὰ κατηγορήματα αὐτὰ δυὸ μόνο, ἡ Σκέψη καὶ ἡ Ἐκταση μᾶς εἶναι τώρα γνωστὰ κι ἔτσι ἡ ἀγνοιά μας εἶναι πάρα πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ τὴ γνώση, πού ἔχομε γιὰ τὴν πραγματικότητα. Τὰ ἔκτενῆ συγγράμματά του δὲν ἐξηγοῦν μὲ ποιὸ τρόπο ἀνέβηκε στὸ πιδὶ ἰλιγγιώδες αὐτὸ ὕψος τῆς φιλοσοφικῆς ἔρευνας, πού ἔφτασε ποτὲ ἄνθρωπος, μὰ ἐνῶ λείπει ἡ καθαρὴ πληροφόρηση, μερικὲς διαφωτιστικὲς παρατηρήσεις προβάλλουν ὡς πιθανές.

Ὁ Μπροῦνο τὸν ὁλοῖον ὁ Σπινόζα, ὅπως ὑποστηρίζεται σοβαρὰ εἶχε διαβάσει, ταύτιζε τὸ Θεὸ μὲ τὴν ἀνώτατη ἐνίζουσα ἀρχὴ ἑνὸς κόσμου, πού ἐκτείνεται στὸν ἄπειρο χῶρο. Ὁ Ντεκάρτ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος νοοῦσε τὸ Θεὸ ὡς σκεπτόμενη μᾶλλον παρὰ ἐκτακτὴ οὐσία. Μὰ ἡ σχολὴ του ἔτεινε ὅπως εἶδαμε, νὰ νοῆ τὸ Θεὸ ὡς μεσάζοντα μεταξὺ τοῦ νοῦ καὶ τοῦ σώματος, μὲ τρόπο πού ὑπέβαλλε τὴν πραγματικὴ ἔνωσή τους μέσον τῆς δυναμῆς του. Ἐπὶ πλέον ἡ συνήθεια, κοινὴ σὲ ὅλους τοὺς Καρτεσιανούς, νὰ θεωροῦν τὴ γεωμετρικὴ λογίκευση, ὡς τὴν τελειότερη μορφή τῆς σκέψης, ὁδήγησε κατ' ἀνάγκη στὴν ἀντίληψη γιὰ τὴ σκέψη, ὅτι συνοδεύει τὸ χῶρο ὅπουδὴποτε βρίσκεται, ὡς νὰ ἐκτείνεται πραγματικὰ ὅπως αὐτὸς στὸ ἄπειρο.

Ἀπὸ τὴν Καρτεσιανὴ ἀποψη πάλι ἡ ἔκταση αὐτὴ, πού εἶναι ἡ πραγματικὴ βαθύτερη οὐσία τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, ἐνῶ καλύπτει τὸ χῶρο, εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ ἄπλὸς χῶρος, δὲν ἔχει μέσα της μόνο συνύπαρξη, ἀλλὰ καὶ διαδοχὴ ἢ χρόνος δηλαδή, κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴ γλῶσσα τὴν αἰώνια ἀλληλουχία τῶν φυσικῶν αἰτίων, ἢ κατὰ τὴ θεολογικὴ ἔκφραση, τὴ δημιουργικὴ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ.

Καὶ τὸ λογικό, ἢ ἡ σκέψη, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀριστοτέλη εἶχε ταυτιστῆ πολὺ ἢ λίγο μὲ τὸ νόμο τῆς παγκόσμιας Αἰ-

τίας, ὄχι λιγώτερο ἀπὸ ὅσο ταυτιζόταν μὲ τοὺς νόμους τῆς γεωμετρίας.

Ἔτσι λοιπὸν γιὰ τὸ Σπινόζα ὡς πανθεϊστικὴ μονιστικὴ, οἱ ὄροι εἶχαν προετοιμαστῆ γιὰ νὰ συλλάβῃ τὸ Θεὸ κάτω ἀπὸ τὰ δύο κατηγορήματα, τὴν Ἑκτασὴ καὶ τὴ Σκέψη, πού τὸ καθένα μὲ τὸ δικό του τρόπο ἀποκαλύπτει τὴ βαθύτερη οὐσία του, ὅτι δηλ. δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ἢ ἡ Ἄπειρη Δύναμη. Μὰ γιὰ τὸ Θεὸ θὰ εἶχε δύο, ἢ θὰ ἦταν φτιαγμένος ἀπὸ δύο κατηγορήματα καὶ ὄχι ἀπὸ περισσότερα; Ὑπάρχει σοβαρὸς λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο μόνον αὐτὰ τὰ δύο μπορούμε νὰ γνωρίσωμε.

Ὁ λόγος αὐτὸς εἶναι, τὸ ὅτι ἐμεῖς οἱ ἴδιοι εἴμαστε τρόποι τῆς Σκέψης ἔνωμένοι μὲ τρόπους τῆς Ἑκτασῆς, οἱ δὲ σκέψεις μας εἶναι οἱ ἰδέες πού τοὺς ἀποκαλύπτουν. Θὰ ἦταν ὅμως χονδροειδῆς ἀνθρωπομορφισμὸς νὰ ἐπιβάλωμε τὰ περιορισμένα ὅρια τῆς γνώσης μας στὴν ἄπειρη ὑπαρξὴ, τὸ Θεὸ, πού ἐκδηλώνεται μ' ἐκεῖνα μόνο τὰ κατηγορήματα ὡς ἀπεριόριστη Δύναμη. Τὸ ἄπειρο τῆς συνυπαρξέως, πού εἶναι ὁ χῶρος, τὸ ἄπειρο τῆς αἰτιώδους πορείας, πού εἶναι ὁ χρόνος, ὑποδηλώνει ἀπειρία ἀφάνταστων, ὄχι ὅμως καὶ ἀσύλληπτων κατηγορημάτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖται ἡ μία θεία οὐσία. Κι ἐδῶ τουλάχιστο βρίσκομε τὴν ἐξήγησιν τοῦ γιὰ τὴν νὰ ὑπάρχουν πράγματα, ὅπως ἡ Σκέψη καὶ ἡ Ἑκτασὴ. Ὑπάρχουν ἀπλῶς, ἐπειδὴ τὸ καθεὶ ὑπάρχει. Ἄν παραδεχθῶ κάτι τί, — καὶ ὀφείλω τουλάχιστο νὰ παραδεχθῶ τὸν ἑαυτό μου, — παραδέχομαι μιὰν ὑπαρξὴ, πού χωρὶς νὰ ἔχη τίποτ' ἄλλο ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό της, πρέπει νὰ ἐκπληρώνη ὅλες τὶς δυνατότητες τῆς ὑπαρξέως, οἱ ὁποῖες μόνο τὴν αὐτοαντίφασιν ἀποκλείουν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τους. Ἔτσι ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα δὲν τὸν ὑποχρεώνει νὰ πιστεύῃ στὰ τέρατα τῆς μυθολογίας οὔτε στὰ θαύματα τῆς Γραφῆς, οὔτε στὰ δόγματα τῆς Καθολικῆς Θεολογίας καὶ οὔτε στὴν ἐλεύθερη θέλησιν. Μὰ οὔτε πάλι θὰ τὸν ὑποχρέωνε νὰ ἀπορρίψῃ προκαταβολικὰ τὰ θαυμάσια τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης. Διότι κατὰ τὴ γνώμην του τὸ ἀδύνατον, πραγματικὰ ἀπίθανων πραγμάτων, θὰ μπορούσε νὰ ἐξαχθῆ μὲ τὴ βεβαιότητα μαθηματικῆς ἀποδείξεως, ἀπὸ τὸ νόμον τῆς ἴδιας τῆς ἀντιφάσεως.

Ὁ Ἐγελος τῆ μορφῆ αὐτῆ τοῦ Πανθεϊσμοῦ τὴν ὀνόμασε Ἄκοσμισμὸν, ἢ ἄρνηση τοῦ κόσμου, ἐρμηνεύοντάς τιν ὡς θεωρία, πού ἀπορροφᾷ κάθε συγκεκριμένη πραγματικότητα καὶ ἀτομικότητα μέσα στὴν ἀπόλυτη μονάδα τῆς θείας οὐσίας. Πιὸ τέλεια παρανόηση ἀπὸ τούτη δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ γίνῃ...

Ἡ διαφοροποίηση εἶναι ἡ πραγματικὴ ψυχὴ τοῦ συστήματος τοῦ Σπινόζα, πού πιὸ πολὺ ἀλήθεια μπορεῖ νὰ κατηγορηθῆ ὡς ἐξαιρετικὰ διάχυτο, παρὰ ἐξαιρετικὰ συγκεντρωτικό. Ἡ Δύναμη πού εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, δὲ σημαίνει τίποτα παραπάνω ἀπὸ τὴν πραγματοποίηση σὲ ὅλη τὴν αἰωνιότητα, ὅλων τῶν δυνατοτήτων τῆς ὑπάρξεως, χωρὶς ἄλλη ἐπιδίωξη ἢ σκοπὸ παρὰ μόνο τὴν πορεία τῆς ἴδιας τῆς ἀπεριόριστης παραγωγῆς. Ἐδῶ ὑπάρχει πράγματι ἓνας συνταυτισμὸς τῆς ὑλικῆς πορείας τῆς Ἐκτάσεως καὶ τῆς Ἰδανικῆς πορείας τῆς Σκέψεως.

Μὰ αὐτὸ δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ἐπανάληψη μὲ ἀφηρημένους ὅρους τῆς ἐμπειρικῆς ἀλήθειας, ὅτι ὑπάρχει στενὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ σῶμα καὶ στὸ νοῦ. Ὅπως ἡ δυϊζουσα θεωρία, ἡ παραλληλιστικὴ θεωρία, ἡ ὑλιστικὴ θεωρία, ἡ θεωρία τῆς ἀλληλεπιδράσεως καὶ ἡ θεωρία τῆς μεγαλύτερης ἢ μικρότερης ἀμοιβαίας ἀνεξαρτησίας, εἶναι μιὰ ἀπλὴ ρητορεία πού δὲ μᾶς λέει τίποτα, τὸ ὁποῖο νὰ μὴν ξέραμε ἀπὸ πρὶν. Ἡ ἂν ὑπάρχη τίποτα περισσότερο, αὐτὸ συνίσταται στὴν πολὺ συζητήσιμη ἰδέα, ὅτι τὸ σῶμα καὶ ὁ νοῦς πρέπει νὰ συναντῶνται κάπου γιὰ νὰ γεμίζουν ἐκεῖνα πού, ἀλιώτικα θὰ ἦταν κενὲς δυνατότητες τῆς ζωῆς. Καὶ αὐτὴ ὅπως ἄλλες μεταφυσικὲς ὑποθέσεις εἶναι μιὰ ἀθέμιτη γενίκευση, πού προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐμπειρία. Οἱ ἔννοιες χῶρος καὶ χρόνος ὡς πλήρη *συνεχῆ* δίνουν τὸν τύπο, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ κατασκευαστῆ ὅλο τὸ σύμπαν.

Ὅπως αὐτὲς πρέπει νὰ εἶναι ἄπειρο καὶ αἰώνιο, ἀλλὰ σὲ ἀνώτερο βαθμό. Ὅπως σ' αὐτὲς, κάθε μέρος πρέπει νὰ προσδιορίζεται ἀπὸ τὴ θέση ὅλων τῶν ἄλλων μερῶν καὶ νὰ δοθῆ στὸν καθορισμὸ ἀξία λογικὴ ἀντὶ περιγραφικῆ. Πρέπει νὰ ὑπάρχη ἓνας ἄπειρος διαφορισμὸς μὲ συγκεκριμένο περιεχόμενο, πού νὰ ἀντιστοιχῆ πρὸς τὸν αἰωνίως ποικίλλοντα διαφορισμὸ τους, θέσης καὶ ποσότητας. Καὶ τέλος οἱ νόμοι τοῦ σύμπαντος πρέπει νὰ

μποροῦν ν' ἀποδεικνύονται μὲ τὴν ἴδια ἀργίον μαθηματικὴ μέθοδο, πού μὲ τόση ἐπιτυχία ἐφαρμόστηκε στὴ συνεχῆ ποσότητα.

Ἡ γεωμετρικὴ φόρμα μέσα στὴν ὁποία ὁ Σπινόζα ἔριξε τὴ φιλοσοφία του, περιορίζει δυστυχῶς τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀναγνωστῶν — μᾶλλον μικρὸ πάντα — πού θὰ μπορούσε ἀλιώτικα νὰ τραβήξῃ. Οἱ ἄνθρωποι αἰσθάνονται ὅτι ἀπατήθηκαν, κουράστηκαν, γελάστηκαν, ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση, χωρὶς τὴν πραγματικότητα τῆς λογικῆς ἀποδείξεως καὶ ἡ ἀποστροφή μεγαλώνει μὲ τὸ βάρβαρο σχολαστικισμό, μὲ τὸν ὁποῖο — διαφορετικὰ ἀπὸ τὸ Βάικον, Χόμπς καὶ τὸ Ντεκάρτ, — παραφορτώνει τὶς σελίδες του. Καὶ ὅμως ὅπως οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι, εἶναι πολὺ πιὸ μοντέρνος καὶ βρίσκειται περισσότερο πάνω στὴ γραμμὴ τῆς προοδευτικῆς σκέψης ἀπὸ ἐκείνους.

Μὰ γιὰ νὰ γευτοῦμε τὸν πραγματικὸ πυρῆνα τῆς διδασκαλίας του, πρέπει ὅπως ὁ Γκαίτε νὰ περιφρονήσωμε τὰ τσόφλια τῆς λογικῆς μέσα στὰ ὁποία κρύβεται. Καὶ ὁ Σπινόζα διευκολύνει πολὺ τὴν προσπάθεια αὕτη μὲ τὸ νὰ τυπώσῃ τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες καὶ ὑποβλητικὲς συζητήσεις του μὲ τὴ μορφή *Σχολίων*, *Ἐξηγήσεων* καὶ *Παραρτημάτων*. Ἀλλὰ κι αὐτὰ ἀκόμη δὲ διαβάζονται εὐκόλα. Μὰ, γιὰ ν' ἀναφέρωμε τὰ ἴδια συγκινητικὰ λόγια του, «ἂν ὁ τρόπος τῆς σωτηρίας εἶναι πρόχειρος μπροστά μας καὶ μπορούμε νὰ τὸν βροῦμε χωρὶς μεγάλο κόπο, θὰ τὸν παραμελοῦσαν ὅλοι σχεδόν; Ὅλα ὅμως τὰ λαμπρὰ πράγματα εἶναι τόσο δύσκολα ὅσο καὶ σπάνια».

Μερικοὶ ἀπὸ ἐκείνους πού τὸν μελέτησαν εἶπαν ὅτι ὁ Σπινόζα εἶναι μυστικοπαθής. Καὶ ὅτι ἡ φιλοσοφία του ἀκολουθεῖ ἐν μέρει τουλάχιστο τὰ ἴχνη τοῦ μυστικιστικοῦ πανθεισμοῦ μερικῶν Ἰουδαίων τοῦ Μεσαίωνα. Κατὰ τὴ γνώμη μου αὐτὸ εἶναι λάθος. Καὶ θὰ προσπαθῆσω τώρα νὰ ἀποδείξω, ὅτι οἱ φράσεις πάνω στὶς ὁποῖες στηρίζεται, ἐπιδέχονται μιὰν ἐρμηνεία, πού συμφωνεῖ περισσότερο μὲ τὴν ὀρθολογικὴ βάση ὅλου τοῦ συστήματος.

Ἐκεῖνα πού στερέωσαν περισσότερο τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ μυστικοπαθοῦς γιὰ τὸ Σπινόζα, εἶναι ὁ συνταυτισμὸς, πού κάνει τῆς ἀρετῆς μὲ τὴ γνώση καὶ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θεωρία

του — ή τόσο υποβλητική τής Χριστιανικής θεολογίας στο ύψη-
λότατο πέταγμά της — ότι ο Θεός αγαπά έαυτὸν με άπειρη αγά-
πη. Τὸ ὅτι ὅπως ο Πλάτων και ο Matthew Arnold, θέλησε
να αξιολογήσει τή θρησκεία ὡς ένα μέσο ήθικοποιήσεως τοῦ
λαοῦ, μπορούμε να τὸ θεωρήσουμε πολὺ φυσικό, ὄχι ὅμως, —
ἐκτὸς ἀπὸ κανένα ἀπόκρυφο ἐλατήριο—ὅτι ήθελε να λογαριάσει
καθὼς φαίνεται τήν ήθικότητα ὡς ἀπλὸ βοήθημα τής θρησκευτι-
κῆς ζωῆς. Στὸν ἔλεγχο ὅμως φαίνεται ὅτι ή μακάρια ὀπτασία
τοῦ πανθειστῆ αὐτοῦ, δέν παρέχει καμιάν ἐμπειρία πὸν να ξε-
περνᾶ τὰ ὅρια τής φύσης και τοῦ λογικοῦ.

Ἄφοῦ ο Θεός και τὸ σύμπαν εἶναι ένα, τὸ να γνωρίσουμε
τὸ Θεό, εἶναι τὸ να γνωρίσουμε ὅτι εἴμαστε σῶμα και ψυχή,
ἀναγκαῖοι τρόποι τῶν δυὸ κατηγορημάτων τής Ἐκτάσεως και
τῆς Σκέψεως, με τις ὁποῖες ή άπειρη Δύναμη, πὸν εἶναι και ή
οὐσία τοῦ σύμπαντος μᾶς φανερώνει τὸν ἑαυτὸ της.

Τὸ να αγαποῦμε τὸ Θεό, σημαίνει ὅτι θεωροῦμε τή ζωτική
μας δύναμη ὡς μέρος τής Δύναμης ἐκείνης, ὅτι τήν δεχόμαστε
με χαρούμενη εὐγνωμοσύνη ὡς δῶρο ἀπὸ τὸ σύμπαν ἀπὸ τὸ
ὁποῖο προερχόμαστε.

Και λέγοντας ὅτι ο Θεός αγαπά έαυτὸν με άπειρη αγάπη,
εἶναι σὰ να λέμε ἀπλούστατα ὅτι τὸ κατηγορημα τής Σκέψεως
διαίρει διαρκῶς τὸν ἑαυτὸ του σὲ άπειρα σκεπτόμενα ὄντα, πὸν
με τήν ἐνέργειά τους τὸ Σύμπαν διατηρεῖ μιὰ γλυκειά συνεί-
δηση τοῦ ἑαυτοῦ του.

Ὁ Σπινόζα φανερώνει με τὸ ἴδιο τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου
του ἔργου, ὅτι γι αὐτὸν τὸ φιλοσοφικὸ πρόβλημα εἶναι οὐσια-
στικὰ πρόβλημα ήθικῆς, μὴ ὄντας πράγματι τίποτ' ἄλλο παρὰ
τὸ ἀρχαῖο πρόβλημα, πὸν τὸ ἔθιξε πρῶτος ο Πλάτων, πῶς να
συμφιλιώνωμε δηλ. τήν ἀνιδιοτέλεια με τὸ ἀτομικὸ συμφέρο. Και
τὸ μεταφυσικὸ σύστημά του εἶναι πράγματι ἕνας καλοδουλεμένος
μηχανισμός, κατάλληλος ν' ἀποδείξει ὅτι κατὰ βάθος οἱ ἐπιδιώ-
ξεις τους συμπίπτουν,

Ὁ μεγάλος σύγχρονός του Χόμπς, δίδαξε ὅτι βασικὸ ἐλα-
τήριο τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ή ἐπιθυμία δυνάμεως. Και ο Σπινόζα
δέχεται τήν ἰδέα αὐτὴ σὲ ὅλη της τήν ἔκταση και διακηρύττει

ὅτι ἡ Δύναμη εἶναι τὸ μόνο ὕλικό, ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἵμαστε φτιαγμένοι κι ἔμεῖς καὶ τὰ πράγματα. Διαφωνεῖ ὅμως μὲ τὸν Ἄγγλο φιλόσοφο στὴν ἔννοια τῆς θεωρίας του. Κατὰ τὴν ἄποψή του, εἶναι μεγάλη πλάνη νὰ ὑποθέτουμε, ὅτι τὸ νὰ ἱκανοποιούμε πάθη ὅπως ἡ περηφάνεια, ἡ φιλαργυρία, ἡ ματαιοδοξία καὶ ἡ ἀσέλγεια εἶναι ὡς νὰ ἀποκτοῦμε ἢ νὰ ἀσκοῦμε δύναμη. Διότι δύναμη σημαίνει ἐλευθερία, αὐτοδιάθεση. Καὶ κανεὶς δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι ἐλεύθερος ἂν ἡ εὐτυχία του ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἓνα τυχαῖο συνδυασμὸ ἐξωτερικῶν περιστατικῶν, ἢ ἀπὸ τὴ συγκατάθεση ἄλλων προσώπων, πού οἱ ἐπιθυμίες τους εἶναι τέτοιες ὥστε νὰ ἐγείρουν φιλονεικία ἀνάμεσα στὴν ἱκανοποίησή του καὶ στὴ δική τους. Πραγματικὴ δύναμη σημαίνει αὐτοκατανόηση, ἐξάσκηση τῆς ἰδιότητος ἐκείνης, πού εἶναι πέρα πέρα ἀνθρώπινη — δηλαδή τῆς Σκέψης μὲ τὴ μορφή τῆς λογικῆς.

Ὑποστηρίζοντας τὴν ὑποταγὴ τῶν ἐγωϊστικῶν ἐπιθυμιῶν στὴ λογικὴ, ὁ Σπινόζα ἐπαναλαμβάνει τὰ μαθήματα τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας σὲ ὅλες τὶς ἐποχὲς καὶ τὶς χῶρες, ἀπὸ τὴν πρώτη τῆς ἀνεξάρτητη συγκρότηση. Ὅταν σχετίζη τὰ συμφέροντα τῆς ἠθικῆς μὲ τὰ συμφέροντα τῆς ἐπιστήμης, ἀκολουθεῖ τὴν παράδοση τῆς Ἀθηναϊκῆς σκέψης.

Ἐρμηνεύοντας τὸν Πανθεϊσμό ὡς ἠθικὸ ἐνθουσιασμό τοῦ σύμπαντος, ἐπιστρέφει στὴν πίστη τῶν Στωϊκῶν καὶ ἐγγίζει τὸ κλειδί τῆς ὑπέροχης ποίησης τοῦ Wordsworth. Μὲ τὸ νὰ ὀρίξη τὴ θέση κάθε ἀνθρώπου στὴ φύση, ὡς μιὰ ἀπὸ τὶς ἄπειρες ἀτομικοποιήσεις τῆς *Θείας Δυνάμεως*, ἐπαναλαμβάνει ἄλλη ἰδέα τῶν Στωϊκῶν, μὲ τούτη ὅμως τὴ διαφορὰ, ὅτι στοὺς Στωϊκοὺς ἦταν στενὰ δεμένη μὲ τὴν τελολογία τους, μὲ τὴ θεωρία δηλ. ὅτι τὸ καθεὶ στὴ φύση ἔχει ἓνα ἔργο, πού χωρὶς τὴν ἐκτέλεσή του τὸ σύμπαν θὰ ἦταν ἀτελές. Ἐνῶ ὁ Σπινόζα ἀκολουθῶντας τὸ Βάκων καὶ τὸ Ντεκάρτ, ἀρνεῖται πέρα πέρα τὶς τελικὲς αἰτίες, ὡς ἀνθρωπομορφισμό, ὡς αὐτόκλητη εἰσχώρηση τῶν ἀνθρώπινων συμφερόντων μέσα σ' ἓνα σύμπαν, πού ἡ μόνη του τελειότητα συνίσταται στὸ ὅτι ἐξαντλεῖ τὶς δυνατότητες τῆς ζωῆς.

Καὶ μέσα σ' αὐτὸ βρίσκεται ἡ δικαιολόγησή του γιὰ τὸ κακό, τὸ ὁποῖον οἱ Στωϊκοὶ θὰ μπορούσαν νὰ ὑποστηρίξουν

μόνο πάνω σὲ αἰσθητικὲς βάσεις, ὅτι ἐξυψώνει δηλ. τὴν ὁμορφιὰ τοῦ ἠθικοῦ ἠρωϊσμοῦ μὲ τὴν ἀντίθεση καὶ τὴ σύγκρουση. «Ἄν μὲ ρωτήσουν, λέει, γιατί ὁ Θεὸς δὲ δημιούργησε ὄλους τοὺς ἀνθρώπους μὲ τέτοιο χαρακτῆρα, ὥστε νὰ τοὺς διευθύνῃ μόνο ἡ λογικὴ, θ' ἀπαντήσω: Ἐπειδὴ εἶχε ἀρκετὸ ὑλικὸ γιὰ νὰ πλάσῃ ὄλα τὰ πράγματα, ἀπὸ τὸν ἀνώτατο ὡς τὸν κατώτατο βαθμὸ τῆς τελειότητος». Ἐπειδὴ τελειότητα κατὰ τὴν ἀντίληψή του σημαίνει, πραγματικότητα, ἡ ἐξήγησις αὐτῆ τοῦ κακοῦ — καὶ τῆς πλάνης ἐπίσης — ὑποδηλώνει τὴ θεωρία τῶν βαθμῶν τῆς πραγματικότητος, ἀναζωογονημένη καὶ ἐπεξεργασμένη στὴν ἐποχὴ μᾶς ἀπὸ τὸν Κ.Φ.Χ. Μπράντλεη, μαζὶ μὲ μιὰ σχετικὴ θεωρία γιὰ τὴν πλάνη.

Ἡ ἰδέα λοιπὸν τῆς πλάνης, ἂν καὶ παλαιότερη ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, χρησιμοποιήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ σὲ μεγάλη κλίμακα στὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος, πού ἡ ἐπίδρασίς της στὴ σκέψις τοῦ 17ου αἰῶνα δὲν εἶναι τὸ μόνο παράδειγμα. Θὰ τὴ δοῦμε ν' ἀντισταθμίζεται ὡς ἓνα σημεῖο, ἀπὸ ἓνα ἀναζωογονημένο Ἀριστοτελικὸ ρεῦμα στὰ ἔργα τῶν μεταφυσικῶν, πού μᾶς μένουν τώρα νὰ μελετήσωμε.

Ο ΛΑΪΜΠΝΙΤΣ

Τὸ Γ. Οὐ. Λάϊμπνιτς (Leibniz 1655—1716), γιὸ ἐνὸς καθηγητῆ στοῦ Πανεπιστήμιου τῆς Λειψίας, τὸν κοσμοῦν μερικὰ ἀπὸ τὰ λαμπρότερα διανοητικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Γερμανικῆς μεγαλοφυΐας.

Σὲ πολὺ μεγαλύτερο βαθμὸ ἀπὸ τὸ Βάκων, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς θεωροῦσε ὄλο τὸ ἐπιστητὸ ὡς δική του περιοχὴ. Μαθηματικός, Φυσικός, Ἱστορικός, Μεταφυσικός, ταυτοχρόνως καὶ διπλωμάτης, ἔφτανε στὸ βᾶθος κάθε ζητήματος πού ἔθιγε καὶ πλούτισε ὄλες τὶς πολυποίκιλες μελέτες του μὲ νέες ἀπόψεις, ἢ μὲ νέα πράγματα.

Καὶ ὅπως ἔγινε μὲ ἄλλους μεγάλους συμπατριῶτες του, ὁ τελικὸς σκοπὸς ὄλης αὐτῆς τῆς περιέργειας καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος, ἦτανε τὸ νὰ συνδυάζῃ καὶ νὰ συμφιλιώνῃ. Μιὰ ἀπὸ